

MODEL OPSERVACIJE KAO PRILOG PREVENCIJI POREMEĆAJA U PONAŠANJU UČENIKA OSNOVNE ŠKOLE

Josipa Bašić, Vlasta Poldrugač

Fakultet za defektologiju
Sveučilište u Zagrebu

Stručni članak

UDK: 376, 5

Prispjelo: 3. 04. 1985.

„Izdaci za jednu učiteljicu
ušteđuju društvu kasnije
izdatke za deset policajaca“.

J. Dewey

SAŽETAK

Polazeći od različitih zakonskih akata, pravilnika i uputa te Programa akcija za sprečavanje i suzbijanje društveno neprihvatljivog ponašanja djece i omladine u opće društvenoj brizi za djecu i omladinu, autori ovog rada smatrali su potrebnim prikazati jedan „model“ opservacije putem kojeg se može ostvarivati jedan od važnih zadataka osnovne škole — rano otkrivanje i preveniranje poremećaja u ponašanju djece i omladine.

Taj „model“ ostvaruje se kroz ove faze: fazu ranog otkrivanja, odnosno procjenjivanja ponašanja djeteta u školi radi predikcije ponašanja, fazu opserviranja relevantnih okolnosti života i funkcioniranja učenika u školi i izvan nje, te fazu programiranja, provođenja i praćenja različitih „modela“ sociope-dagoškog rada s učenicima kojima je po rezultatima prve i druge faze to označeno kao potrebno. Za dvije prve faze konstruirana je baterija Upitnika (Upitnik UN, Upitnik UD 1–2–3, Upitnik UR) za koju su dana objašnjenja u smislu njezine primjene, kao i korištenja njezinih rezultata. U radu s navedenim upitnicima postoje neka praktična iskustva koja dopuštaju zaključak o njenoj praktičnoj i metod-skoj vrijednosti, iako je potrebno njihovo dalje primjenjivanje radi njihove modifikacije zbog što većeg izbjegavanja nepotrebnog administriranja, a što veće praktične usmjerenosti k cilju koji se nji-hovom upotrebom želi postići. Treća faza rada logički je nastavak dviju prethodnih faza, a u ovom radu je zastupljena samo s jednim razmišljanjem o modelu na kojem bi se mogao graditi tretman s „izdvojenim“ učenicima.

Pretpostavke takvom radu, koji spominju autori, jesu: prihvaćanje i orijentacija škole na ove za-datke, obrazovanje sadašnjih stručnih radnika za ove poslove, kadrovska ekipiranost škole različitim profilima stručnjaka (naročito socijalnih pedagoga, timski rad i dr.).

1. RANO OTKRIVANJE I PREVENIRA-NJE POJAVE POREMEĆAJA U PONAŠANJU UČENIKA OSNOVNE ŠKOLE

Školovanje se može promatrati kao užni posrednik u kojem se dijete uči integra-ciji u društvo. Zato se u mnogim znanstve-

nim istraživanjima ističe da o rezultatima školovanja u određenom stupnju ovisi budućnost djeteta i njegova buduća socijal-na vrijednost. Premda se navedenim tvrd-njama mora pridodati da se osim školova-nja, za proces i uspješnost socijalnog pri-lagođavanja djece i omladine, pojavljuju

i drugi socijalizatorski faktori (ali i konstucionalni), ipak ostaje neporecivo mjesto škole u općem sistemu društvene brige za djecu i mlade. Ističu to i Glueckovi (prema Debayst i Bray, 1963, str. 198) koji navode „da školska sredina čini prvo iskušavanje prilagodljivosti djeteta i njegove sposobnosti socijalizacije“. Debayst i Bray (1963) na osnovi istraživanja koje povezuje mnoge faktore s pojavom maloljetničkih bandi, potvrđuju zaključak da su uloga i odgovornost škole to veće što u mnogo slučajeva zadatak škole neće ponoviti ni nadopuniti nijedna druga institucija, nego će se oni snalaziti u životu sa spremom koju im ona daje. Ako pod „spremom“ razumijevamo osim stručne spreme u smislu kvalifikacija za određeni posao i „spremu“ za adekvatno uključivanje i integraciju u socijalni prostor, onda se moramo zapitati: Što činiti s maloljetnim delinkventima (u širem smislu riječi) kod kojih je nepotpuna osnovna škola njihov domet? Što bi konkretno, u tom pogledu, trebala činiti osnovna škola?

Vjerojatno je neosporno da se upravo u školi počinju po prvi put očitovati neki oblici ponašanja (koja još nisu poremećaji u ponašanju, ali mogu u njih prerasti i brzo prerastaju), pa bez obzira gdje su izvori takvog ponašanja, škola postaje značajno mjesto za rano otkrivanje, a time i preveniranje pojava poremećaja u ponašanju učenika. Ostvarivanje tog cilja moguće je očekivati većom dezinstitutionalizacijom i boljim povezivanjem škole sa širom okolinom u kojoj učenici žive i djeluju, boljom ekipiranošću, radom stručnjaka različitih profila, uvođenjem novih oblika rada i sl.

Ako se ima u vidu da se na osnovi identifikacije djece asocijalnog ili problema-

tičnog ponašanja na samom početku školovanja može pretpostaviti kasniji život i put k delinkvenciji (Skaberne 1965, Robins 1972, prema Budd i dr. 1981, str. 274), onda je jasno opredjeljenje mnogih autora za ranim evidentiranjem i praćenjem svih neprilagođenosti i školskih problema učenika osnovnih škola. Neevidentirani dovoljno rano, bez odgovarajućih akcija unutar same škole ili izvan nje, učenici često postaju problem, i to počesto ne samo za školu. Glasser (1969) ističe da oni koji ne uspijevaju u školi najčešće školi jako zamjeraju, često fiksiraju siromašnu sliku o sebi i svojim vrijednostima, te tako postepeno postaju problemi i za školu i za društvo.

Imajući u vidu da je uspješniji svaki tretman koji je započeo ranije, potrebno je razraditi prije svega plan prevencije, unutar kojeg i rano otkrivanje poremećaja u ponašanju učenika u školi, za koji se škola mora unaprijed opredijeliti i usmjeriti. Samo povremeno, privremeno ili nesustavno vođenje akcije ne daju očekivane rezultate. Rakić (1976, str. 216) upozorava „da nema i ne može biti kratkotrajnih mjera ili recepata koji bi takvo stanje u školi mogli ... popraviti“. Koordinirana akcija, napor svih nastavnika i stručnih suradnika, kroz duže vremensko razdoblje (trajno), jedinstvenom organizacijom mogu dati rezultate koji se od škole očekuju i zahtijevaju.

Programi prevencije u uvjetima osnovne škole trebali bi se odnositi na:

- uklanjanje i ograničavanje negativnih poticaja, saniranja nepovoljnih situacija i stanja djeteta koji mogu djelovati ugrožavajuće,
- rano otkrivanje stanja rizičnosti ili već manifestiranih oblika ponašanja

koja se mogu svrstati na jednu od tri razine ponašanja,

- kontinuirano, permanentno djelovanje od otkrivanja do adekvatnog saniranja slučaja učenika potrebnim oblicima, sadržajima, metodama i sredstvima unutar jedne ustanove (škole) ili suradnjom s odgovarajućim institucijama.

2. POJMOVNO ODREĐENJE OPSERVACIJE I NJEZINA ZAKONSKA UTEMELJENOST

Opservacija učenika polaznika osnovne škole u današnjem društvenom trenutku nameće se kao stručna potreba koja proizlazi iz općih zadataka, mjesta i uloge škole kao društvene institucije, tako i iz stručnih spoznaja na području problematike poremećaja u ponašanju djece i omladine.

Društveno i demokratsko obilježje naše škole izraženo je obveznošću uključivanja sve djece i omladine u punovrijedan odgojno—obrazovni proces, što znači da se to pravo i dužnost jednako odnose i na one mlade koji se razvijaju i odgajaju u okviru očekivanoga, tj. u skladu s odgojno—obrazovnim ciljevima kao i na one koji imaju posebne teškoće u razvoju i odgoju. Obveze škole prema djeci i omladini s teškoćama u razvoju i odgoju, pa tako i onoj s poremećajima u ponašanju, regulirane su općim i posebnim odredbama različitih zakonskih akata, pravilnika i uputa, kao što su npr.: „Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju“, „Plan postupnog uključivanja djece

s teškoćama u razvoju u redovne organizacije odgoja i obrazovanja“, „Program akcija za sprečavanje i suzbijanje društveno neprihvatljivog ponašanja djece i omladine u opće društvenoj brizi za djecu i omladinu“, „Uputstvo o provođenju opservacije djece s teškoćama u razvoju i o izradi programa opservacije“ i dr.

Usmjerenost zakonske regulative na obavezu škole kao odgojno—obrazovne institucije da pretežno u integriranim uvjetima provodi posebnu brigu i pruža odgovarajuću stručnu pomoć i djeci i omladini s poremećajima u ponašanju, bez sumnje se temelji i na spoznaji o kretanju, strukturi, pojavnosti i etiološkim komponentama poremećaja u ponašanju mladih. Tako npr. unatoč interventnom djelovanju nekih društvenih činilaca uočuje se porast pojave poremećaja u ponašanju djece i omladine, spuštanje granica životne dobi delinkvenata od omladinske prema dječjoj, porast broja počinitelja krivičnih djela, složenija struktura poremećaja u ponašanju, te naročito učestalost i intenzitet poremećaja školskog života (od ponavljanja razreda i napuštanja i mijenjanja škole do sukoba između učenika i škole u agresivnim razmjerima).¹

Navedene okolnosti društvene i stručne prirode bile su razlogom za utemeljenje spomenute regulative koja od organizacija odgoja i obrazovanja zahtijeva „obavezno utvrđivanje specijalnih potreba djece s teškoćama u razvoju“ (Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju, čl. 27), „pružanje odgovarajuće pomoći“ (isto čl. 56), „u svrhu ublažavanja posljedica teškoća i us-

¹ Prema: Grupa autora: Kretanje, karakteristika i aktualni problemi maloljetničke delinkvencije u SRH, RSIZ za socijalnu zaštitu SRH, Zagreb, 1980.

Poldrugač, Z.: Relacije između nekih karakteristika toka školovanja i kriminalnog ponašanja djece i omladine na području grada Zagreba, magistarski rad, Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1981.

mjeravanja sposobnosti za što potpunije uključivanje u rad i život (isto član 146), a spomenutim „Programom akcija ...“ na osnovi odluke Sabora SRH sasvim se kategorično i konkretno određuje odgovornost škole (uz druge faktore) za osiguranje kadrovskih i organizacijskih uvjeta s ciljem sistematskog praćenja uspjeha i razvoja učenika osnovnih škola u svrhu prevencije neprihvatljivog ponašanja. Stručno zasnovana zakonska regulativa nameće jedino mogući zaključak — škola ne može izostati iz ukupne odgovornosti i da posredstvom različitih djelatnosti svojim unutrašnjim snagama mora postati značajan činilac otkrivanja, sprečavanja i rješavanja poremećaja u ponašanju učenika. U tom smislu se obvezatnost škole na provođenje stručnog postupka poznatog pod nazivom „opservacija učenika“ stavlja u službu rane detekcije i prevencije poremećaja u ponašanju mladih.

Opservacija učenika kao stručan postupak koji se provodi u uvjetima redovne škole predstavlja svrsishodnu djelatnost određenog sadržaja i odgovarajuće metodologije.

Cilj opservacije učenika je da se preduzetnu teškoće ili nepravilan razvoj i odgoj svakog djeteta, odnosno da se kroz postupak otkrivanja nepovoljnih okolnosti i samih pojava poremećaja u ponašanju takvom učeniku osiguraju najpovoljniji uvjeti i odgovarajuće mjesto u odgojno—obrazovnom procesu, obitelji i društvu.

Pojam „opservacija“ za potrebe rane detekcije i preveniranja poremećaja u ponašanju u ovom slučaju koristit ćemo u širem smislu: kao skupinu metoda i tehnika rada na upoznavanju ličnosti i sredine učenika, a ne kao isključivu metodu promatranja u doslovnom značenju. Prema

Stančiću (1984) za potrebe opservacije učenika s teškoćama u razvoju ovo šire shvaćanje opravdanije je, jer se u kontekstu onoga što želimo postići, a to je rano identificiranje učenika s osobnim teškoćama i problemima, otkrivanje njihovih potencijala i razrada primjerenog programa, to može ostvariti samo upotrebom različitih metoda i sredstava koje su redovito praćene opservacijom u užem smislu, ali posredstvom kojih se ona istovremeno poboljšava, te provodi smišljenije i sistematičnije.

U pojam opservacije učenika ulaze ovi postupci: otkrivanje učenika koji žive u uvjetima koji su nepovoljni ili nedostadni za njihov razvoj i odgoj; identificiranje učenika s poremećajima u ponašanju s opisom svih fenomenoloških izraza, svih bio—psih—socio—pedagoških okolnosti, te učestalosti i intenziteta otkrivenih poremećaja u ponašanju; snimanje karakteristika i stanje ličnosti koja su relevantna za rad na njezinom razvoju, odgoju, preodgoju i socijalizaciji; utvrđivanje mogućnosti i uvjeta odgoja i osnovnog obrazovanja učenika s poremećajima u ponašanju u redovnoj školi; programiranje sadržaja i načina intervencije u odgojno—obrazovni proces za potrebe učenika s poremećajima u ponašanju; provjeravanje adekvatnosti i efikasnosti primijenjenih sadržaja, metoda i postupaka te procjena njihove uspješnosti; programiranje i provjeravanje efikasnosti modifikacije ostalih faktora sredine koji su relevantni za razvoj i odgoj učenika s poremećajima u ponašanju. Prema tome, zahtjev za opservacijom učenika u okviru redovne osnovne škole pojmovno je određen: očekivanjem djelovanja nepovoljnih uvjeta na razvoj i odgoj djeteta, prepoznatljivošću fenomenoloških

izraza poremećaja u ponašanju i njihovih determinantni, te prognostičkom upotrebom takvih podataka.

Za poblizije objašnjenje pojma opservacija učenika potrebno je razmotriti i neke polazne stavove koji predstavljaju principijelne odredbenice same metodologije opservacije. Tako npr. **princip pravovremenosti provođenja opservacije** zahtijeva rani početak tog procesa kako bi se pravovremenim otkrivanjem eventualnih negativnih potencijala djeteta ili sredine mogle što ranije izvršiti intervencije sociopedagoške, psihološke, socijalne ili zdravstvene prirode. Iako pod „pravovremenošću“ mislimo na početak osnovnog školovanja, imajući na umu da se i okolnosti koje mogu producirati poremećaji u ponašanju i sama djeca s problemima mogu javiti, čak češće, i u kasnijoj životnoj dobi, opservacija treba biti trajan zadatak škole. **Principi provođenja opservacije kao procesa** zahtijeva relativnu trajnost njezina provođenja i kontinuiranost nasuprot nestručnom shvaćanju o jednokratnosti njezina izvođenja s dijagnozom fiksiranih stanja poremećaja u ponašanju. Taj princip izveden je iz stručne činjenice o pojavama poremećaja u ponašanju kao procesima (a ne stanjima) i dinamičnim sklopovima vrlo složenog razvoja čiji je početak, tok i završetak teško predvidjeti, kao i dinamizam promjena koje nastaju pod utjecajem impulsa i postupaka, zahtijeva neprekidno praćenje i stalnu spremnost škole na tu djelatnost. **Princip prirodnosti opservacije** zahtijeva njezino provođenje u uvjetima redovne nastave i školskog života kako bi se u prirodnom, neinhibiranom ponašanju učenika u školi, u uvjetima za koje je moguće da čak determiniraju određeno ponašanje, postigla

veća objektivnost nalaza. **Princip paralelnosti opservacije i pedagoške akcije** zahtijeva iskorištavanje sadržaja, metoda i postupaka odgojno—obrazovnog rada u školi kao glavnih izraza spoznaja o djetetu—učeniku. Izdvajanjem opservatorskih postupaka iz redovne školske situacije mimoilazila bi se sama bit problema, a „dijagnoza“ koja bi egzistirala neovisno o pedagoškim situacijama i akcijama, ne samo da ne bi bila pouzdan izvor podataka o stanjima i problemima učenika, nego bi zanemarila važan cilj opservacije — provjeru efikasnosti socio—pedagoške intervencije. **Princip orijentacije na pozitivno** u postupku opservacije učenika, u skladu s osnovnim socio—pedagoško—metodičkim postulatima tretmana ove populacije — odgoj i preodgoj temelje se na iskorištavanju pozitivnih potencijala — nalaže da se, osim nepovoljnih okolnosti i teškoća, otkrivaju i pozitivne karakteristike, odnosno vrijednosti učenika i njegove sredine kao moguća uporišta za rješavanje problema. Utvrđivanje optimalne razine mogućnosti djeteta, prema tome, predstavlja osnovu za odabir najefikasnijih oblika pomoći u njegovu razvoju i odgoju. **Princip timskog rada** u opservaciji zahtijevaju multidisciplinarnu djelatnost različitih stručnjaka (nastavnik razredne nastave, nastavnik predmetne nastave, pedagog, psiholog, defektolog—socijalni pedagog, liječnik i drugi suradnici).

Timski rad kao stručna potreba proizšla iz multidimenzionalnosti izraza poremećaja u ponašanju i njihove multikauzalne uvjetovanosti jedini je ispravan način kako osvjetljavanja kompleksa problema, tako i izbora sadržaja, metoda i samih aktera usmjeravanja pozitivnog razvoja učenika s poremećajima u ponašanju.

3. METODOLOGIJA RADA NA OPSERVACIJI UČENIKA RADI PREVENIRANJA POREMEĆAJA U PONAŠANJU

Potreba za razradom metodologije ranog otkrivanja (kroz opservaciju), a time i daljih faza preveniranja poremećaja u ponašanju učenika u školi, osim već spomenutih općih polazišta („bolje je spriječiti nego liječiti“, škola kao važno mjesto socijalizacije djeteta i dr.), proizišla je ponajviše zbog spoznaje o školovanju i problemima školovanja djece i omladine s poremećajima u ponašanju (Poldrugáč, 1981, Vrgoč, 1977, Dobrenić, 1969, Bašić, 1980, Bujanović—Pastuović, Mejovšek, Uzelac, 1984). Mnogim rezultatima navedenih istraživanja potvrđuje se da je kod populacije djece i omladine s poremećajima u ponašanju prisutan izrazito poremećen tok školovanja (česta ponavljanja razreda, velika razlika između kronološke i obrazovne dobi, često izostajanje i napuštanje škole), a tok školovanja već od samog početka biva opterećen najrazličitijim oblicima poremećaja u ponašanju, od najblažih pa do najtežih oblika, uključujući i delinkventno ponašanje.

Obrazlažući cilj, značaj i funkciju praćenja učenika u školi, autori Peašinović i Silov (1981) naglašavaju da praćenje dovodi do povećanja odgojne funkcije škole. Oni također navode da u našim školama, negdje više negdje manje, djeluju stručno—pedagoške službe koje su osnovne zato da pomažu učenicima, nastavnicima i cijeloj školi „tako da to praćenje i procjenjivanje postane značajno odgojno sredstvo u formiranju moralnog lika čovjeka“ (str. 161).

U sadašnjoj situaciji postoje dakle neki

preduvjeti (teoretski i praktični), koji omogućavaju da se priđe organizaciji posla u školi i za onu djecu čiji tok socijalizacije i socijalne integracije ne teče ravnomjerno i kod kojih postoje najrazličitiji problemi, multikauzalno određeni.

Ovim se želi prikazati jedan od mogućih „modela“ po kojem bi se mogao odvijati rad na ranom otkrivanju i preveniranju poremećajima u ponašanju učenika u školi. Aktivnosti na tom zadatku odvijale bi se kroz ove faze:

- fazu ranog otkrivanja, odnosno procjenjivanja ponašanja djeteta u školi radi predikcije budućeg ponašanja (1),
- fazu opserviranja relevantnih okolnosti života i funkcioniranja učenika u školi i izvan nje (2),
- fazu programiranja, provođenja i praćenja različitih „modela“ socio—pedagoškog rada s učenicima kojima je po rezultatima prve i druge faze to bilo potrebno (3).

(1) Prva faza sastoji se u procjenjivanju ponašanja populacije učenika upisanih u prvi razred osnovne škole s namjerom da se otkriju oni učenici koji u bilo čemu odstupaju od uobičajenog ponašanja. Ovdje se procjena ponašanja odnosi, osim ponašanja koje se očituje kroz neke oblike ponašanja koji uključuju individualni i socijalni sindrom ponašanja, i na procjenu odnosa učenika prema školi i školskom učenju, te na procjenu razine usvojenih navika nužnih za socijalnu integraciju.

Za potrebe ove faze rada konstruiran je Upitnik za nastavnike (UN)². Iz samog naslova Upitnika moguće je zaključiti da je popunjavanje namijenjeno nastavniku—raz-

² Upitnici koji su prezentirani u radu nalaze se kod autora (J. Bašić) jer ograničeni prostor ovog članka ne omogućuje njihovo štampanje.

redniku za kojeg je, bez ikakve sumnje, razumljivo da je u prilici promatrati, pratiti i djelovati na učenike svog razreda. Kako se od razrednika u metodološkom i stručnom pristupu ovog posla mnogo očekuje, to će od njegovog znanja i angažiranosti zavisiti uspješnost tog zadatka, odnosno rana detekcija „rizičnosti“ i pravovremeno, adekvatno, na najprirodnijem mjestu izvedena pomoć učenika u svladavanju njegovih problema.

Popunjavanje Upitnika je jednostavno, zaokružuje se redni broj odgovora, postavljene tvrdnje, koji najbolje karakterizira ponašanje učenika ili neku situaciju koja je u vezi s njim. Međutim, osnovni problem u popunjavanju Upitnika ne sastoji se u tehnici popunjavanja, nego u teškoćama procjene bez prethodno dužeg perioda vremena promatranja i subjektivnosti pri procjenjivanju ponašanja. Te teškoće nastoje se prebroditi uvođenjem tzv. Lista unaprijed definiranih kategorija ponašanja, koja sadrži ista područja iste tema (24) i u koje se unose odgovori, koji su predviđeni Upitnikom UN, pokraj određene varijable ispod datuma opažanja, odnosno tjedno (najbolje na kraju tjedna). Treba pripomenuti da se zabluda o potrebi unošenja najčešće negativnih karakteristika ponašanja učenika može i treba izbjeći bilježenjem odgovora na postavljene tvrdnje onako kako je to postavljeno Upitnikom UN (Likertovog tipa). Naime, kategorije odgovora nalaze se na kontinuumu od pozitivnih do negativnih obilježja koje se promatra, tako da se ne čekaju samo negativna obilježja i njih bilježi, nego se bilježi svaki pokazatelj karakterističan za određenog maloljetnika. Lista se popunjava tokom

prvog i dijela drugog polugodišta, te se nakon sumiranja rezultata podaci krajem drugog polugodišta unose u Upitnik UN. Nakon toga slijedi obrada rezultata, grupiranje „rizičnih“ učenika (po određenim kriterijima) primjena dodatnih upitnika, te planiranje i programiranje rada za pojedine grupe učenika, odnosno učenika pojedinačno, ili kombiniranjem oblika rada.

Na osnovi dosadašnjih spoznaja, dobivenih „pilot“ ispitivanjem,³ te ispitivanja učenika prvih, trećih, petih i sedmih razreda osnovnih škola iz najrazličitih krajeva SR Hrvatske (Osijek, Rijeka, Bjelovar i Karlovac), moguće je ustvrditi da primijenjena baterija Upitnika (o drugim kasnije) ima određenih vrijednosti u odnosu na diferencijaciju „rizične“ od „nerizične“ skupine učenika, ali da je potrebno još dalje sustavnije provođenje datog instrumentarija kako bi se došlo do pravih valjanosti, dragocjenih iskustava i prilagodbe Upitnika radi predikcije „rizičnosti“ učenika (prognostičke — prediktivne tablice).

Treba pripomenuti da svrha ovog Upitnika (UN) nije iscrpljena samo prethodnom upotrebom, već da je rezultate potrebno koristiti za programiranje akcije, kao i praćenja i evaluacije nekog oblika tretmana, jer je snimljena situacija (uz dodatne podatke drugih upitnika) ona koja nalaže točno određene korake: tko, što, kada i kako treba raditi na saniranju problema. Kao što je navedeno, primjena Upitnika UN i Liste unaprijed definiranih kategorija ponašanja ne završava njihovom jednokratnom primjenom, nego su oni sastavni dio i druge i treće faze rada na ranom otkrivanju učenika s „rizikom“ za kasnije poremećaje u ponašanju.

³ Vidi Bašić, J.: Uloga osnovne škole u spriječavanju i suzbijanju poremećaja u ponašanju djece i omladine, Defektološka teorija i praksa, SDDJ, Beograd, 1980. br. 3—4 (377—286).

Sadržaj Upitnika UN čine 24 čestice koja pokrivaju ova područja: oblike ponašanja učenika, odnos učenika prema nastavnicima, odnosno školi općenito, odnosa učenika prema vlastitom ponašanju, te odnosa drugih učenika prema ispitivanom učeniku. Svako od navedenih područja pokriveno je s po nekoliko čestica, samo neki oblici ponašanja (laž, prisvajanje tuđih predmeta i dr.) predstavljeni su s po jednom česticom.

(2) Postupak rada u drugoj fazi je teško odvojiti od prve faze, pogotovu zato što se instrumenti predviđeni za ovu fazu mogu upotrijebiti i za identifikaciju „rizičnosti“ kao prognostički materijal. Naime, programiranje i pokretanje nekih oblika pomoći učeniku treba započeti nakon dovoljno jasnih pokazatelja o prognozi slučaja, koju je možda (za pojedine slučajeve) teško pretpostaviti. U takvoj situaciji mogu se postavljati i ova pitanja: Da li je nužno akciju započeti? Da li je potreban protok nekog vremena nužnog za procjenu prognoze? Da li je označavanje djeteta kao „rizičnog“ u početnoj fazi odgoja i obrazovanja uvijek dobro? Navedeno pretpostavlja da se Upitnik UD–1–2–3 i Upitnik UR mogu upotrijebiti i kao prognostički instrumenti (1) i kao instrumenti upoznavanja značajnih okolnosti življenja učenika označenih kao „rizičnih“ (2).

Fazu opserviranja relevantnih okolnosti života i funkcioniranja učenika u školi i izvan nje, ako se protegne na sve učenike, a ne samo na učenike označene „rizičnim“, može se poistovjetiti s prvom fazom, znači fazom ranog otkrivanja odnosno procjenjivanja, ovaj put relevantnih okolnosti života i funkcioniranja učenika u skorjoj budućnosti.

Budući da je ipak osnovna zamisao da se

u drugoj fazi ovim (prije navedenim) upitnicima obuhvate samo „rizični“ učenici, to se osim samog ispitivanja relevantnih okolnosti u toj fazi odvija i zadatak određivanja razine poremećaja u ponašanju učenika. Treba pripomenuti da se osim evidentiranja onoga što znači „rizičnost“ treba evidentirati i pozitivne razvojne potencijale, koje u početku svakog oblika tretmana predstavljaju oslonac, a u daljem radu osnovni princip.

Upitnik UD–1–2–3 sadržajno je podijeljen u tri dijela s ukupno 30 čestica. Pri izboru područja za ovaj Upitnik vodilo se računa o svim onim okolnostima koje imaju značajnog utjecaja na uspjeh odnosno neuspjeh u školskim i izvanškolskim aktivnostima učenika. Prvi dio Upitnika objašnjava psiho–fizički i intelektualni status učenika, koji ima značajnu ulogu ne samo za uspješnost školovanja nego i za opću adaptiranost na novu sredinu, kao što je školska. Taj dio Upitnika sastoji se od svega 5 pitanja (ispunjavanje pretpostavlja podatke školskog dispanzera i procjene stručnog suradnika defektologa – socijalnog pedagoga i drugih stručnih suradnika škole). Odgovori na sva pitanja označavaju se zaokruživanjem rednog broja odgovora koji najbolje karakterizira učenika. Kada je potrebno dopisati odgovor ili ga pobliže objasniti, upisuje se najprije taj dodatak, a zatim zaokruži pripadajući broj odgovora. Te dopune i objašnjenja nastala su zbog teškoća predviđanja i popisivanja svih onih bolesti koja se mogu javiti u toj životnoj dobi, a mogu značajnije ometati dječji razvoj.

Drugi dio Upitnika sadrži 16 čestica kojima se želi ocrtati učenikov uspjeh u učenju i vladanju, angažman u slobodnim aktivnostima, te neke oblike ponašanja ve-

zane za školsku situaciju. Popunjavanje tog dijela Upitnika radi se uz pomoć školske dokumentacije i razgovora s razrednim nastavnikom, a izvodi ga defektolog — socijalni pedagog.

Treći dio Upitnika cilja na ocjenu aktivnosti roditelja ili njihovih supstituta u odgoju i obrazovanju učenika, kao i problema koji učenici imaju kod kuće, te kako roditelji reagiraju na te probleme. I kod tog dijela Upitnika defektolog — socijalni pedagog traži pomoć razrednog nastavnika pri njegovu ispunjavanju.

Radi pridržavanja vremenskog okvira predviđenih faza, ispunjavanje tog Upitnika predviđa se početkom petog mjeseca i traje do kraja tog mjeseca, usporedno s ispunjavanjem Upitnika UR. Nakon toga slijedi smisljena interpretacija dobivenih pokazatelja, svrstavanje pojedinih učenika u određene razine problema i moguća rješenja. Slijedi planiranje i programiranje akcije koja mora započeti (ako već nije započeta) najkasnije početkom drugog razreda.

Upitnikom UR, uz Upitnik UN i Upitnik UD—1—2—3, želi se zaokružiti cjelokupna situacija djeteta — učenika koji pokazuje već neke oblike ponašanja ili načine funkcioniranja u razredu za koje je moguće pretpostaviti različite razloge koji se odnose na samo dijete, školu, obitelj i dr.). Tek pravim uvidom i snimanjem cjelokupne situacije moguće je pristupiti planiranju i programiranju rada s grupama učenika, odnosno svakim pojedincem, ako to njegove specifičnosti nalažu.

Cilj koji se želi postići Upitnikom UR jest snimanje socioekonomsko—kulturnih uvjeta života obitelji, pa, prema tome, i učenika u njoj. Kao i kod ostalih upitnika, odgovori na pitanja dobiju se zaokru-

živanjem rednog broja koji najbolje odgovara određenoj obitelji. Ispunjavanje Upitnika namijenjeno je defektologu—socijalnom pedagogu koji treba pomoć stručnih suradnika centra za socijalni rad, roditelja i drugih važnih nosilaca informiranja.

U prvom dijelu Upitnika UR (Upitnik nije podijeljen na dijelove, ali se sadržajno mogu uočiti dva dijela) nastojalo se ocrtati one značajke života obitelji koje su nekako objektivni pokazatelji života, kao što su npr.: obrazovanje, zaposlenost, prihodi, broj članova obitelji, stanovanje, kulturni standard, rad u inozemstvu i dr. Prije ispunjavanja Upitnika potrebno je definirati neke kategorije koje treba procjenjivati, kako bi procjena odgovora bila što objektivnija i mogla se objektivno mjeriti unutar jedne škole, odnosno svih drugih škola u određenom vremenskom razdoblju.

Drugim dijelom Upitnika želi se steći uvid u nešto specifičnije područje života obitelji, i to na osnovi eventualnog doseljavanja obitelji u sadašnje mjesto boravka, odnosa u obitelji, prisutnosti sociopatoloških pojava, zdravstvenog stanje obitelji, te evidentiranosti obitelji u službi socijalne zaštite. Na pitanja se odgovara zaokruživanjem rednog broja odgovora koji odgovara obitelji učenika (uz prethodno definiranje određenih kategorija). Kao što je već upozoreno, ispitivanje i popunjavanje ovog Upitnika predviđeno je za kraj drugog polugodišta (kroz peti mjesec, šesti ostaje za poslove planiranja i programiranja akcije).

(3) Treća faza odnosi se na programiranje, provođenje i praćenje sociopedagoškog i drugog stručnog rada s učenicima u školi (ali i intervencijama izvan škole) za koje je prethodnim fazama utvrđena potreba. Uz pomoć prethodne etape, a kao

sastavni dio opservacije koju drugačije nije moguće ni zamisliti, trebala bi se načiniti projekcija tretmana „izdvojenih“ učenika.

Premda ovaj rad nema svrhu da ni metodološki ni stručno obrađuje ovu fazu rada,⁴ ipak se može pretpostaviti da je u organizacijskom pogledu ove faze rada moguće pretpostaviti slijedeće. Analogno razinama ponašanja, koje je moguće očekivati u školama,⁵ i programiranje i provođenje rada metodološki i stručno opravdano se može podijeliti u tri razine. Kako prva razina predstavlja takva ponašanja koja još ni po intenzitetu ni po učestalosti javljanja nisu u pravom smislu riječi poremećaji u ponašanju, to će na toj razini biti potrebno u značajnoj mjeri uključiti samog nastavnika — razrednog nastavnika, koji će uz permanentno obrazovanje dobiti stručne spoznaje koje će mu omogućiti da se slobodno i s većim uspjehom uključi u ovaj posao. Budući da druga razina ponašanja znači ozbiljnije probleme (veći intenzitet, češće javljanje istog ili različitog oblika ponašanja, teže oblike poremećaja, u ponašanju), to je teško pretpostaviti veću uspješnost u ovom poslu ako se ne pokuša djelovati u dva pravca: na učenika i na one činioce za koje se pretpostavlja da imaju „upliva“ na probleme samog učenika.

Takav pristup nužno zahtijeva određenu stručnost, a često i multidisciplinarnost u rješavanju mogućih problema. Ova razina rješavanja problema zahtijeva stoga kadrovsku ekipiranost škole (naročito defektologa — socijalnog pedagoga). To je posebice značajno za III razinu ponašanja, odnosno

načina rješavanja problema za koji će i dobra stručna ekipiranost škole katkad biti nedostatna, i kada je rješavanje problema moguće očekivati tek suradnjom s institucijama izvan škole, a gdje i izdvajanjem djeteta (privremeno) iz same škole, a možda i obitelji.

4. ZAKLJUČAK

Rano otkrivanje i preveniranje poremećaja u ponašanju učenika osnovne škole — opisanim postupkom opservacije, prezentiranim ovim radom samo je jedan prilog mogućem teoretskom modelu (i to samo jednom njegovom dijelu) rješavanja tog sve značajnijeg društvenog problema. Premda je ovo prikaz jednog više teoretskog modela, ipak je praktična primjena opisanih instrumenata pokazala njegovu veliku primjenljivost u praktične svrhe. Upotrebna vrijednost navedene baterije, na žalost, ne može dati rezultata (ma koliko ona bila usavršena) ako za njenu primjenu i korištenje ne budu prethodno postignuti neki preduvjeti. Neki od tih preduvjeta su: kadrovska ekipiranost različitim stručnim profilima (u školi ili izvan nje — vanjski suradnici) potrebnih za stvaranje stručno — razvojne službe škole, orijentacija — usmjerenost same škole, njezinih nastavnika i drugih stručnih radnika na rješavanje problema ove populacije djece, kroz stalnu i organiziranu aktivnost, permanentno obrazovanje — edukacija sadašnjih stručnih radnika škole potrebnim informacijama o karakteristikama i načinima rješavanja problema učenika s poremećajima u ponaša-

⁴ To će se moći nakon uvida u rezultate nekih „starih“ i novih istraživanja ovom baterijom instrumenata, kada se ova faza rada treba dovesti bar donekle do jasnijih (teoretskih i praktičnih) pomagala.

⁵ Vidi o tome u Böhler, C.: Problemi djetinjstva i učitelj, Grafički zavod, Titograd, 1962.

nju, orijentacija škole na neke nove ili izmijenjene oblike rada, jačanje sveukupnog organiziranog djelovanja na odgoj mladih generacija i dr.

Kraj ovog rada neka bude potkrijepljen jednim razmišljanjem Johna Holta (1979, str. 170), koji vidi alternativu današnje škole zaslajući se „da dobijemo škole i učionice u kojima svako dijete može na svoj lični način zadovoljiti svoju

radoznalost, razviti svoje sposobnosti i talente, baviti se onim što ga zanima te od odraslih i druge djece koja ga okružuju dobiti odsjaj velike raznovrsnosti i bogatstva života. Ukratko, škola mora biti velika bogata trpeza intelektualnih, umjetničkih, kreativnih i estetskih aktivnosti sa koje svako dijete može da uzme što želi te onoliko mnogo ili malo koliko želi”.

LITERATURA

1. Bašić, J.: Uloga osnovne škole u sprečavanju i suzbijanju poremećaja u ponašanju djece i omladine, Defektološka teorija i praksa, 1980, br. 3–4, 377–286.
2. Bühler, C. i dr.: Problemi djetinjstva i učitelja, Grafički zavod, Titograd, 1962.
3. Bujanović–Pastuović, R., Mejovšek, M., Uzelac, S.: Tok školovanja maloljetnih delinkvenata u Zagrebu, Sveučilišni računski centar, Zagreb, 1984.
4. Debayst, C. i de Bray, L.: Škola i maloljetnička delinkvencija na temelju nekoliko belgijskih ispitivanja, Izbor članaka iz stranih časopisa, Zagreb, 1963, 191–206.
5. Dobrenić, T.: Škola i socijalizacija štedenika odgojnih zavoda, Socijalno učenje, SDDJ, Beograd, 1969, 52–76.
6. Glasser, N.: School without failure, Harper and Row, New York, 1969.
7. Grupa autora: Kretanje, karakteristike i aktualni problemi maloljetničke delinkvencije u SRH, RSIZ za socijalnu zaštitu SRH, Zagreb, 1980.
8. Grupa autora: Savjetovanje o maloljetničkoj delinkvenciji Karlovac, RSIZ socijalne zaštite SRH, Karlovac, 1980.
9. Holt, J.: Kako djeca doživljavaju neuspjeh, Svjetlost, OOUR Zavod za udžbenike, Sarajevo, 1979.
10. Peašinović, R. i M. Silov: Oblici praćenja, procjenjivanja i samoprocjenjivanja ponašanja učenika u našoj školi, Odgoj i samoupravljanje, Zbornik radova, Zavod za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1981. br. 1, 153–179.
11. Poldrugač, Z.: Relacije između nekih karakteristika toka školovanja i kriminalnog ponašanja djece i omladine na području grada Zagreba, Magistarski rad, Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1981.
12. Poldrugač, V.: Opservacija učenika s poremećajima u ponašanju u osnovnoj školi, izlaganje na Savjetovanju o opservaciji učenika s teškoćama u razvoju, Opatija, 1984.
13. Rakić, B.: Procesi i mehanizmi vaspitnog djelovanja, Svjetlost, OOUR Zavod za udžbenike, Sarajevo, 1976.

14. Robins, L. N.: Follow-up studies of behavior disorders in children, U. H. C. Quay and J. S. Werry (Eds.), Psychopathological disorders of childhood, New York: John Wiley 1972.
15. Skaberne, B. i dr: Kriminalna prevencija in osnovno-šolski otroci, Revija za kriminalistiko in kriminologijo, Ljubljana, 1965, br. 1 (Publikacija, štv. 12).
16. Stančić, V.: Metoda opservacije, izlaganje na Savjetovanju o opservaciji učenika s teškoćama u razvoju, Opatija, 1984.
17. Vrgoč, I.: Školski neuspjeh i bježanje iz škole kod maloljetnika u kriminalnom povratku, Magistarski rad, Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1977.
18. Plan postupnog uključivanja djece s teškoćama u razvoju u redovne organizacije odgoja i obrazovanja.
19. Program akcija na sprečavanju i suzbijanju društveno neprihvatljivog ponašanja djece i omladine u opće društvenoj brizi za djecu i omladinu, Sabor SRH, 1975.
20. Upute o provođenju opservacije djece s teškoćama u razvoju i o izradi programa opservacije, Narodne novine br. 5, Zagreb, 1981.
21. Zakon o odgoju i osnovnom obrazovanju, Narodne novine, br. 5, Zagreb, 1980.

Summary

A model of observation based on different legal acts, regulations and suggestions, and also on the Program of actions for prevention and stamping out of socially unacceptable behaviour of children and youth as a part of the general social care for children and youth is presented. It can contribute to the realization of one of the most important tasks of the elementary school – early detection and prevention of behaviour disorders in children and youth.

The „model“ has the following phases: the phase of early detection and assessment of the behaviour of the child at school for predictive purposes, the phase of observation of the relevant data on living and functioning of the pupil at school and outside it, and the phase of programming, testing and follow-up study of different „models“ of socioeducational work with pupils for whom, on the basis of the results of the first and the second phase, such work is considered necessary. A battery of questionnaires to be applied in the first two phases has been constructed. The battery consists of the UN questionnaire, the UD 1–2–3 Questionnaire, and the UR Questionnaire. Instructions for its use and result interpretation have been elaborated, too. Some experience with the application of the battery permits the conclusion that it has certain practical value, but further application will point to the necessary modifications as shorter time of its administering, and more valid diagnostic characteristics. The third phase is a logic continuation of the two phases preceding it, and in this paper only some ideas about the model upon which the treatment with the „selected“ pupils is to be elaborated.

Prerequisites to such work, according to the present authors, are: acceptance of and orientation to such tasks by school, education of professionals for these tasks, enough professionals of different profiles at school to work on such tasks, (especially special educators for work with children and youth with behavior problems), team work etc.